

УДК 623.12(477-25)

ВАСИЛЬКІВСЬКЕ УКРІПЛЕННЯ КИЇВСЬКОЇ ФОРТЕЦІ – ПАМ'ЯТКА ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

В'ялець А.В.

(Національний історико-архітектурний музей «Київська фортеця»)

У статті на основі архівних матеріалів, що вперше вводяться до наукового обігу, та матеріалів натурних досліджень дані передумови та історія будівництва Васильківського укріплення Київської фортеці, технічні особливості спорудження окремих його елементів. Наведено інформацію про історію використання цих споруд та їх сучасний стан.

Ключові слова: фортифікація, Київська фортеця, Васильківське укріплення, каземат, редоїт, башта, ескарп, рavelін, потерна, тенальний фронт.

Розвиток науки і техніки в першій третині XIX ст. відобразився і на розвитку фортифікації. Стрімкими темпами модернізувалися фортеці по всій Європі. Кордони держав постійно змінювались. Наполеонівські війни корінним чином змінили погляди на принципи ведення війн та відношення до фортеці.

Не оминув цей процес і Російську імперію, де в грудні 1825 р. до влади прийшов Микола I Павлович, який активізував справу будівництва та оновлення фортець в імперії. Ще перебуваючи на посаді Генерал-Інспектора по інженерній частині, майбутній імператор доклав чимало зусиль до приведення фортець в належний порядок, ліквідації непотрібних і розподілу мізерних, в той час, коштів між фортецями в залежності від їх значення. Вступивши на престол Микола I, поклав край спробам ліквідувати фортецю в Києві та розгорнув широкомасштабні фортифікаційні роботи з облаштування в першу чергу західного кордону, які продовжувалися фактично весь час його царювання. Саме в цей період була радикальним чином перебудована фортеця Модлін (одержала нову назву Новогеоргієвськ), побудовані фортеці Севастополь, Івангород, Брест-Литовськ. Зведена Александровська цитадель у Варшаві. Вже існуючі фортеці Бобруйськ, Дінабург були значно посилені, перебудована Кронштадтська фортеця. Не обійшов він своєю увагою і укріплення Києва, де була побудована Нова Печерська фортеця, яка отримала на честь імператора також неофіційну назву Миколаївська. Також на честь Миколи I були названі головні ворота фортеці, «Микільська брама», влаштовані в казармі на перешийку.

25 березня 1830 року Миколою I був затверджений Генеральний план будівництва нової фортеці. Автором первісного проекту був інженер-генерал Карл Іванович Опперман. Розбивка фортеці на місцевості відбулась в присутності імператора 31 травня того ж року. А вже 30 липня 1831 року був закладений перший камінь у фундамент Редоїту № 1 Васильківського укріплення – який став першою спорудою Нової Печерської фортеці. Згідно формуляру Київської фортеці, будівництво Васильківського укріплення розпочато в 1832 році і закінчено у 1839, за виключенням Башти №3, яку закінчили тільки у 1842 році.



Рис. 1. Первинний план будівництва фортеці (1830 р.)

Основні ж будівельні роботи у фортеці були завершені аж в 1856 році. За більш ніж 25-річну історію будівництва фортеці у початковий проект були внесені істотні зміни. Що цікаво, Васильківське і Госпітальне укріплення нової фортеці зведено в місцях, зазначених Опперманом ще в 1818 р., а Васильківське

зведено на місці, зазначеному ним в проєкті ще в далекому 1810 році.

Нова фортеця півкільцем охоплювала майже всю Печерську височину між Кловським ярмом на півночі, Наводницьким ярмом на півдні, схилами Черепанової гори та долиною р. Либідь на заході, впираючись флангами в береги річки Дніпро.



Рис. 2. План фортеці станом на 1854 р.

Основними складовими елементами фортеці були Подільські набережні ворота (Набережний верк); Верхня та Нижня оборонні підпірні стіни; Казарма на перехийку з Микільськими воротами; Арсенальні оборонні майстерні; Башта №6; Жандармська казарма; Башта №5; Госпітальне укріплення; Васильківське укріплення; Башта №4; Казарма військових кантоністів; Цитадель (Стара Печерська (Петровська) фортеця).

новому проєкті були присутні досить прогресивні на той час рішення. Зокрема, самостійні Васильківське й Госпітальне укріплення мали рови і земляні вали, а також зімкнуту горжу, що дозволяло їм вести самостійну кругову оборону. Тобто можливо говорити про них як про прообрази самостійних фортів, що з'являться в світовій фортифікаційній практиці лише в другій половині 19 ст. Всі інші оборонні споруди, які склали комплекс нової фортеці, мали вигляд відкрито розташованих оборонних башт і казарм, з'єднаних цегляними оборонними стінами, доповнених одним редутом, а в 1854 р. в деяких місцях ще й земляними батареями. Все це принципово вирізняло Нову Печерську фортецю від фортець, що будувалися в Росії одночасно з нею.

Головна загроза для фортеці вважалась з боку Васильківської дороги через те, що тут був найбільш зручний напрямок для атаки, оскільки місцевість до-

зволяла розмістити тут облогові батареї. З валів Госпітального укріплення можна було підтримувати правий фланг Васильківського укріплення, а вогнем з Башти № 3 Васильківського укріплення і з-за горжових стін взаємно прикрити тил обох укріплень. Вся інша частина фортеці виходила на круті схили київських ярів та лощин, де важко було розташувати облогові батареї та вести атаку штурмовими колонами. Горжа фортеці прикривалась надійною природною перешкодою – річкою Дніпром з його крутим високим правим берегом. Всі оборонні споруди фортеці були розташовані так, щоб тримати ці яри та лощини під вогнем. До того ж вважалося, що численна фортечна артилерія, розташована в казематах оборонних споруд, своїм вогнем не дасть ворогу можливості звести і озброїти облогові батареї.

За первинним проєктом вали Васильківського укріплення не доходили до Башт № 2 і № 3. Тому горжова стіна в цьому проєкті з'єднувала Редюїт № 1 з торцями валів. У Баштах №2, № 3 та Редюїті № 1 планувалося розмістити по батальйону солдат. До Редюїту були прибудовані два флігелі для проживання офіцерів. Рів за первісним проєктом не мав окремої ескарпової стіни, а капонір був прибудований безпосередньо до валу. Однак при реалізації проєкту виникла проблема. По трасі лівофлангового валу розташовувався Тюремний замок, зведений за типовим проєктом в 1817 році. Після розгляду різних варіантів вирішення проблеми, було змінено лінію накреслення валів укріплення. На кожному фланзі було додано теналі, завдяки чому Тюремний замок опинився всередині укріплення. Крім того, в проєкт було внесено ще ряд змін.

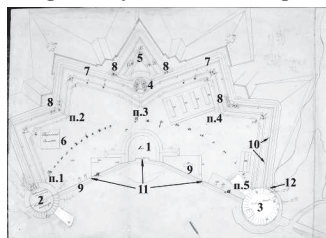


Рис. 3. Схема Васильківського укріплення з Планом тимчасового розміщення артилерії 1847 року. Умова нумерація зроблена автором статті. (ЦДАК Ф.1434, Оп.0001, Спр.0002, л.0009).

Васильківське укріплення зведене протягом 1831-1842 рр. на південному заході Печерської височини як самостійний фортифікаційний комплекс у системі фортеці на місці проходження траси ретраншементу другої половини XVII- XVIII ст. із включенням до внутрішнього подвір'я Тюремного замку початку XIX ст. Будівельні роботи у 1831-1836 рр. здійснювалися під керівництвом військового інженера І. Жеванова, а у 1837-1849 рр. – інженер генерал-майора О. Фреймана.

Перед головним валом і рavelіном розташовувався сухий рів, прикритий шлях з гласисом. Земляні вали заввишки близько 10 м у чотирьох вихідних кутах мали цегляні на гранітних цоколях ескарпи (не збереглися). Під час ремонту 1852-1855 рр. внутрішні поверхи бруствера було облицьовано цеглою. Горжовий (тильний) бік укріплення складався з двох круглих Башт №2 та №3 (2, 3) та Редюїту №1 (1), з'єднаних цегляною горжовою оборонною стіною (9) з трьома брамами (11). З території укріплення у зовнішній рів вело п'ять потерн (п. 1– п. 5), розташованих у кутах головного валу і біля Башт № 2 та 3.

У підсумку Васильківське укріплення набуло наступний вигляд (Рис. 3). Зіркоподібну у плані форму укріплення складала головний вал у вигляді двох тенальних і одного полігонального фронту. В центральній частині розташовувалася полігональний фронт з одноповерховим капоніром (4) в центрі на дні рову, який в свою чергу був прикритий рavelіном (5). Фланги прикривались ділянками тенального накреслення, у вхідних кутах яких розташовувались відкриті артилерійські каземати (8), про які мова піде окремо. По дну рову проходила ескарпова оборонна стіна (7, «стіна Карно») підсилена арочною конструкцією, що зменшувало ймовірність її обвалення на великій ділянці і, крім того, надавало стрільцям кращий захист від навісного вогню. Під кожною аркою було по три рушничних бійниці: одна для стрільби прямо і по одній для стрільби вправо і вліво. Таким чином, ворожий солдат, який опинявся в зоні обстрілу з-за стіни, одночасно прострілювався, як мінімум, з трьох бійниць. Через певні проміжки простір між головним валом та стіною перегороджувався цегляними траверсами (10), що ви-

ключали можливість для ворога влаштувати повздовжний простріл та «рикошетування». Оборона рову здійснювалася на фронтальних фасах з капоніра (4), а флангових з башт (2, 3), що виступали за межі валів. Для обстрілу ділянок рову, що не прострілюються з капоніру і башт, у ескарповій стінці були облаштовані відкриті артилерійські каземати (8).

Для виходу солдатів гарнізону на позиції за ескарповою стіною, а також для сполучення з капоніром і відкритими артилерійськими позиціями у валі було влаштовано 5 потерн (п. 1 – п. 5). Одна для сполучення з капоніром; дві для сполучення з відкритими артилерійськими казематами; і дві, влаштовані прямо біля Башт № 2 і 3, для виходу солдат до ескарповою стіні. Через потерни, що ведуть до артилерійських казематів, бійці гарнізону також могли пройти на позиції за ескарповою стіною, а через потерну, що веде до капоніру потрапляли на рavelін, та у відкриті артилерійські каземати у його фланках.

По центру укріплення, ближче до тилу, розташовувався Редюїт № 1 (1) – велика двоповерхова оборонна споруда підковоподібної форми з двома казематованими прибудовами. Ще далі в тил були відсунуті Башти №2 (2) та 3 (3), розташовані на флангах укріплення. Це дозволяло вивести їх далі від зони прямого артилерійського вогню ворога. Башти з'єднувалися з Редюїтом оборонною горжовою стіною з бійницями (9). В центральній частині цих стін були влаштовані ворота (11) з підйомними містками через сухий рів, що проходив з зовнішнього боку. Таким чином, підступи до горжі укріплення прострілювалися перехресним вогнем з башт і з-за стіни. Розташування редюїту трохи попереду башт дозволяло тримати під перехресним вогнем Редюїту і однієї з башт будь-яку ділянку внутрішнього простору укріплення, а також взаємно перекривати вогнем підступи один до одного. Лінія вогню валу Васильківського укріплення мала протяжність 565 сажнів [5, л. 283-309.].

Все укріплення надавало оборону на 205 гармат і 1501 рушницю. У 220 казематах могло розміститися 2960 чоловік нижніх чинів і 22 штаб- і обер-офіцера. На території укріплення також знаходилися дерев'яні складські споруди.

При зведенні споруд фортеці їм намагалися надати достатню міцність і вогневу міць. Всі оборонні казарми та башти мали два поверхи. А Башти №2 та 3 в бік рову навіть три, що дозволяло вести двох, а то і триярусний гарматно-рушничний вогонь. Товщина стін казематованих приміщень казарм і башт дорівнювала 1,5 – 1,95 метрам, капоніру – 1,7 метрам, а оборонних мурів між ними – 0,8–1,1 метрів. Мінімальну товщину 0,8 метра мали горжові стіни укріплень. Така товщина стін забезпечувала захист гарнізону від куль у разі прориву ворогу до горжі, але при захопленні противником укріплення не надавала йому серйозного захисту у випадку артобстрілу і подальшої контратаки.

Вказана товщина стін казематів відповідала вимогам того часу, згідно з якими «лицьові стіни казематів робляться в 5 і не більше 8 футів товщини», при цьому товщину склепінь рекомендувалося робити на верхньому ярусі не менше 3 футів, а на нижньому можна було її зменшити до 2 футів. Розміри гарматних казематів повинні були відповідати наступним параметрам: «Для прицільної стрільби каземати (тобто каземати, які озброювалися гарматами, єдинорогами та каронадами; каземати для навісної стрільби озброювалися мортирами) влаштовуються кожен з амбразурами на одну і не більш як на дві гармати, для того, щоб пониження дуги склепіння біля опорних стін не заважало артилерійській прислужі діяти біля гармат. Одиночний каземат займає по лицьовій стіні від 10 до 16 футів, а подвійний 21 або 24 фути. Ширина або глибина казематів коливається від 21 до 24 футів, щоб за поворотною рамою, на яку ставиться гармата, залишався ще прохід. Висота одиночних казематів до замку склепіння обмежується 10 або 12 футами, а подвійних збільшується від 12 до 14 футів». В оборонних баштах укріплення передбачалося поділ їх поперечними стінами на каземати з метою розміщення в кожному казематі двох гармат або піхотинців і 4 рушничних бійниць. Як в баштах, так і в оборонних казармах стелі споруд, що піддаються обстрілу, для запобігання обвалу склепіння повинні були спиратися тільки на поперечні стіни.

У баштах, для сполучення між казематами, в опорних стінах залишалися проходи шириною від 7 до 10 футів, висотою 9 футів. Причому відстань від лицьової стіни до проходу має бути не менше сажні. В оборонних казармах проходи шириною в 1,5 сажня влаштовувалися посередині поперечних стін. Однак на практиці, в оборонних казармах Нової Печерської фортеці, проходи не обов'язково влаштовувалися посередині. У вежах Васильківського укріплення проходи між казематами влаштовані біля стіни, зверненої до внутрішнього двору.

Як в баштах, так і в оборонних казармах у бік атаки виходили тільки гарматні амбразури і рушничні бійниці, вікна розташовувалися в тильній стіні. Всі башти мали форму кільця (це дозволяло забезпечити кругову оборону споруди) з внутрішнім двором, куди виходили вікна казематів. Під час бою вікна слугували для провітрювання казематів від порохового диму. Для башт Васильківського укріплення було прийнято розміщення на верхньому поверсі артилерійських гармат, а на нижньому поверсі в основному обладнувалися рушничні бійниці. Однак з метою обстрілу прилеглих ділянок ровів і підступів до сусідніх укріплень кілька казематів підвального поверху Башт №2 та 3 також були обладнані артилерійськими амбразурами.

Всього на нижньому поверсі було 12 артилерійських амбразур і 92 рушничні бійниці. На верхньому поверсі було 70 артилерійських амбразур. Двоє воріт, що ведуть у внутрішній двір башти, мали проїзди, які прострілювались з рушничних бійниць кордегардій, розташованих по обидва боки від проїздів.

В «Пам'ятки містобудування і архітектури Української РСР, Ілюстрований довідник-каталог», зазначено, що Башта №3 фланкувала праве крило Васильківського укріплення і з'єднувалася з Редюїтом № 1 кам'яної горжевою стіною з воротами. Цегляна двоповерхова споруда має в плані круглу форму з внутрішнім вимощеними бруківкою двором, в який вели два проїзду з лучковими перемичками. Об'єм башти розділений на склепінні відсіки-каземати. Первинний зовнішній фасад з бійницями та амбразурами мав яскраво виражений оборонний характер. У двір були звернені вікна зі скромними са-

ндриками та фасад церкви, вирішений у стилі суворой миколаївської готики.

Особливістю Башти № 3 було наявність в ній церкви, присвяченої князям Володимирі і Олександрі Невському. Церква зального типу, іконостас якої був оформлений в стилі англійської готики, з чотирма опорними стовпами, які підтримують хрещате склепіння, розташовувалась у трьох казематах праворуч від в'їзної арки башти. Пізніше плоским перекриттям її розділено на два яруси. Внутрішнє оздоблення втрачено. Фасад храму, що виступає на подвір'я зберіг особливості миколаївської готики. У крипіт церкви 1841 р. поховано прах російського фельдмаршала Прозоровського Олександра Олександровича та його дружини. Указом Миколи I від 5 грудня 1836 року башта була названа Прозоровського [5, л. 46].

Роботи по зведенню Башти № 3 були розпочаті в 1833 році, а внутрішнє оздоблення закінчено у 1839 році. Однак через незавершеність іконостасу в церкві, заселена вона була тільки в 1840 році, після повного закінчення цих робіт. Згідно формуляра Київської фортеці зведення Васильківського укріплення (без урахування башт) було завершено в 1839 році [5, л. 49-49 об.].

Зведення інших споруд фортеці тривало. Найбільш важливі роботи у фортеці були закінчені в 1854 році. Після цього, до 1866 року велися вже роботи по зведенню окремих оборонних мурів між спорудами. Найбільш суттєвою з них є зведення в 1856 році Нижньої підпірної оборонної стіни. В цілому ж, в 1854 році фортеця вже мала практично повну бойову готовність, адже в цей час розпочалась Кримська (або Східна) війна. Так, 30 травня 1854 року Микола I повелів: «...привести Київську фортецю невідкладно в повний оборонительний стан.» [5, л. 64 об.]

Докладніше зупинимось на відкритих артилерійських казематах, які є унікальними в Київській фортеці.

Як раніше зазначалось, при спорудженні Васильківського укріплення виникла проблема з комплексом Тюремного замку (6), який опинився на трасі проходження головного валу нового укріплення. Така ситуація існувала наприклад в 1833 році, коли роботи по споруджен-

ню валів велись згідно старого проекту, тобто рів і головний вал впирався в Тюремний замок. Справа в тому, що довжина фланку укріплення визначалась можливістю артилерії, що розміщувалась у башті, забезпечити надійний захист рову до його перетину з фронтальним полігоном. Зміна напрямку проходження головного валу неминуче збільшувало довжину лінії вогню. Придавши фланкам тенальний абрис, влаштувавши у їх вхідних кутах артилерійські каземати, всі зазначені вище проблеми були вирішені, і що дуже важливо, без суттєвого збільшення вартості споруди. Остаточний новий проект Васильківського укріплення був затверджений аж 29 жовтня 1836 року [5, л. 44-46] з додаванням на кожному фланзі по 1 «реданту». Хоча, на думку автора, правильніше називати ці елементи тенальними, так як згідно Енциклопедичного словника Брокгауза і Єфрона «Теналь (фр. tenaille — кліщі) — укріплення або його частина, розташована вхідним кутом так, що місцевості перед ним можна дати перехресну оборону.»

Зведення двох казематів у вхідних кутах головного валу і двох казематів у рові рavelіну розпочато у 1838 році [5, с. 47-48 об.]. За рік до цього, у 1837 році, побудовані 4 потерни у вхідних кутах Васильківського укріплення та капонір. До повного профілю досипано головний вал та рavelін [5, с. 46-47].

Конструктивно споруда складалась з чотирьох (дві пари) артилерійських казематів, розташованих у вхідному куті оборонної стіни під кутом 115° один до одного. Між ними розташовано приміщення для зберігання пороху та боєприпасів, з окремим входом. Всі каземати мають перехресну арково-склепінчасту конструкцію. У фронтальній стіні казематів влаштовано по дві на каземат артилерійські амбразури. Тильні стіни відкриті. Саме тому ці позиції отримали назву відкриті артилерійські каземати. Між сусідніми казематами влаштовані проходи. В торцевих стінах флангових казематів влаштовано по 3 рушничних бійниці, для обстрілу підступів до казематів з боку застінного простору. З урахуванням того, що відстань між ескарповою стіною і підшою валу в місці розташування артилерійських казематів значно більша, для забезпечення розміщення

позиції та запобігання обвалу ґрунту, тут влаштовано підпірні стіни. Між підпірною стіною та тильною стіною казематів існує прохід, шириною близько 4 м. Ці підпірні стіни одночасно є входним порталом для потерни, яка забезпечує прохід через товщу головного валу всередину укріплення. Відкриті артилерійські каземати мали двоскатний металевий дах на металевих кроквах.

Згідно до табелю озброєння фортеці, в кожному казематі мало бути встановлено по одній каронаді на фортечному лафеті. Відповідно до діючих тоді правил, для фланкування ділянки рову гармати встановлювалися тільки біля 2 амбразур з 4.

Таким чином, відкрита артилерійська позиція складалась з чотирьох окремих казематів (8 амбразур) з розміщеними в них 4 карронадами; одного закритого каземату для зарядів та снарядів; потерни з підпірною стіною для зв'язку з внутрішньою частиною укріплення.

Крім того, для обстрілу рову перед равеліном по його боках, фланках також були споруджені відкриті артилерійські каземати, по два у основи равеліну. Їх особливість полягала у відсутності окремого каземату для зарядів, та у спільній з капоніром потерні, що слугувала для проходу в центр укріплення.

До нашого часу збереглася лише відкрита артилерійська позиція з потерною на лівому фланзі. З часу перетворення фортеці на фортецю-склад вона використовувалась в якості погрібу-складу. Відкриті тильні стіни казематів були закладені цеглою. На правому фланзі в цих нових стінах були влаштовані двері а на лівому заграбовані вікна. Вхід в каземати лівого флангу здійснювався через центральний каземат-склад. Амбразури в бойових казематах також були заграбовані, та в них вставлені вікна.

В 50-і роки ХХ ст. територія гласису та еспланади почала активно забудуватись. Військові частини, що перебували на території Васильківського укріплення, встановили на межах своїх територій, на верхівці головного валу, парканни. Гласис та рів були сплановані під будівництво житлових кварталів. Склад, який розміщувався в колишніх артилерійських казематах, судячи з усього, мав велике значення для військових. З метою

залишити його за собою, вони накрили залізобетонними плитами проміжок між склепінними казематів та підпірною стіною. Зверху все це було засипано землею, та влаштовано спортивний майданчик.

До моменту ліквідації військових складів на початку 2000-х ніхто навідь не здогадувався, що ЗА межами військової частини, прямо під ногами, у дворі житлового будинку існує така цікава, а можливо і небезпечно споруда. Небезпечно, адже невідомо, що саме зберігалось в підземних казематах та в двох величезних металевих бочках, встановлених в крайньому правому казематі. Відсутність достовірної інформації дає можливість деяким «дослідникам» висувати та розповсюджувати зовсім фантастичну інформацію про використання цієї споруди в якості «секретної в'язниці НКВС». У всякому разі проводити дослідження питання використання споруди Васильківського укріплення, необхідно.

На сьогодні ця споруда не має жодного пам'ятко-охоронного статусу, більш того, не перебуває на балансі жодної організації, тобто просто кажучи, її не існує. А це створює небезпеку її знищення.

Національним історико-архітектурним музеєм «Київська фортеця» розпочата робота по постановці цього об'єкту на державний облік як заново виявленої пам'ятки.

В процесі дослідження Васильківського укріплення та пов'язаних з ним подій, до автора потрапив цікавий документ «Skizzen von den befestigten Kiew» (Ескізи укріплень Києва), датований 1877 роком. На цій схемі позначено крім інших об'єктів, Васильківське укріплення, яке найменовано Острогською групою (Die Ostrogskaia Gruppe). В цілому, схема досить вірна, за деякими винятками. Тюремний замок позначено як військову в'язницю (militär-Gefängnis), а Башту № 2 як арештантську башту (Gefängnisturm). Ескарпова стіна в головному рові показана, а от перед равеліном відсутня, включаючи і відкриті артилерійські каземати на її фланках.

Окремо приведено схему відкритого артилерійського капоніру у рові (tambour im Graben der Ostrogskaia). Але що особливо цікаво, на ньому чітко показано вхід в потерну, підпірна стінка, позначені рушничні бійниці у торцевих

стінах арт капоніру, але не позначені амбразури для гармат. Кут взаємного сходження ескарпових стін не дозволяє здійснювати взаємний перехресний обстріл. Тобто, призначення цієї споруди вони, не розгадали, вочевидь вважаючи її просто прикриттям виходу з потерни.

Після завершення будівництва укріплення, у баштах тимчасово розміщувалися 540 кантоністів. Пізніше, до 1842 року, в Башті Прозоровського і Редюїті № 1 розміщувався військовий госпіталь, який до 21 серпня 1842 року був переміщений в новозбудовану кам'яну оборонну споруду госпіталю Госпітального укріплення.

Обидві башти Васильківського укріплення в різний час використовувалися як місця ув'язнення. У 1845 році у Башті № 2 розміщувалася військово-виправна рота. Під час польського повстання 1863 року через брак приміщень вирішено було використовувати Башту № 3 для розміщення військового суду та камер для утримання 830 полонених польських повстанців. Саме з цієї башти вдалось здійснити втечу одному з лідерів повстання А.Юревичу, який спільно з товаришами влаштував підкоп. У 1864 році полонені польські повстанці були переведені в переобладнані для цієї мети капоніри Госпітального укріплення. І пізніше розглядалися варіанти використання башт Васильківського укріплення в якості місць ув'язнення. Однак у 1880 році обидві башти вказані в архівних матеріалах як військові казарми. З 1914 року в башті розміщувалась запасна рота.

Наступний етап життя башти безпосередньо пов'язаний з народженням армії молоді Чехословаччини. Адже саме тут, в 1916 році, розміщувалась запасна рота Першої чехословацької стрілецької бригади, що формувалась з чеських і словацьких добровольців, які направлялись сюди для бойової підготовки з таборів для військовополонених.

У 1918 році, за часів гетьмана Скоропадського, у Башті № 3 розташовувався 4-й броньовий дивізіон, захоплений у ніч з 13 на 14 грудня 1918 р. повстанцями. В цьому дивізіоні служив 25-річний Георгієвський кавалер, письменник, літературознавець, критик Віктор Шкловський, який описав свою службу в спогадах "Незвичайна пригода". Завдяки цим спогадам

броньовий дивізіон з'явився в романі М. Булгакова "Біла гвардія".

З часом Київська фортеця втрачає оборонне значення і перетворюється на фортецю-склад. Саме складськими спорудами і почало забудовуватись Васильківське укріплення наприкінці 19 ст. Сюди були підведені численні залізничні гілки. На площі між Васильківським укріпленням та Баштою №4 до кінця 40 років 20 ст. існувала навіть залізнична станція Печерська. Башти, в свою чергу, використовувались як казарми. Артилерійські амбразури на зовнішніх фасадах в 1897 році перемуровано під вікна.

На цьому треба спинитись трохи докладніше. В літературі, присвяченій Київській фортеці, майже всюди залучено вираз про бійниці та амбразури зовнішніх стін башт, які були «розтесані» під вікна. Насправді стіни в цих місцях розбирали, та перемуровували (перекладали) наново.

На початку 20 ст. була розібрана ескарпова стіна, відкритий артилерійський каземат з потерною на правому фланзі, частина горжової стіни між Баштою №3 та Редюїтом, трохи пізніше капонір. Продовжились значні ерозивні процеси західного яру, що призвели до обвалу гласису на цій ділянці майже до Башти № 3. В середині 40-х років Башта була вже на краю урвища, а зсув почав підготувати головний вал. Все це добре видно на аерофотознімках та картах 30 – 40 років.



Рис. 4. Німецький аерознімок 1944 р., на якому добре видно загальний стан укріплення, ерозійний процес на правому фланзі та відсутність у Башти № 2 даху.

Пояснити це досить легко, адже місце під спорудження Башти №3 було вибрано в надскладних геологічних умо-

вах. Більш того, башта безпосередньо стоїть на річці Ямка, яку будівельникам довелося взяти в такий собі колектор. Він сполучається з баштою через квадратний експлуатаційний колодязь в підвальному казематі, та великий круглий колодязь в самому центрі плацу Башти. Цегляними трубами вода з під башти та з рову відводилась в бік яру. В подальшому, при забудові прилеглої території цей колектор було подовжено аж до р. Либідь, лівим притоком якої р. Ямка і є.

Васильківському укріпленню відводилась значна роль і в планах грандіозної перебудови міста, що проводилась в 30-ті роки новими хазяїнами міста, більшовиками. Його досконала форма мала стати основою для споруд центру нового Печерського району.

Велика вітчизняна війна не дала цим планам здійснитися. Під час окупації споруди укріплення взагалі і Башти №3 зокрема, використовувались за своїм прямим призначенням, під склади та казарми відповідно. Дивно, але під час війни споруди Васильківського укріплення не постраждали взагалі, окрім горища Башти №2, яке згоріло.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петров С. Оборонні споруди Києва X-XIX ст. / Сергій Петров // Київ ВПК Експрес-Поліграф», 2012.
2. Історико-містобудівні дослідження Києва / За ред. Вечерського В.В.; Відп. За випуск Сердюк О.М. – К.: 2011, с. 105.
3. Звід пам'яток історії та культури України. Київ, 1999. – Кн. 1. – Ч. 1. АЛ.
4. Теляковский А. Фортификация. Часть вторая, Долговременная фортификация. – СПб., 1855.
5. ЦДІАК Ф. 1436 – Оп. 2 – Спр. 19.

Вялец А.В. Васильковское укрепление Киевской крепости – памятник истории и культуры. *В статье на основе архивных материалов, которые впервые вводятся в научный оборот, а также материалов натурных исследований, представлены предпосылки и история строительства Васильковского укрепления Киевской крепости, даны технические особенности сооружения отдельных его элементов. Приведена информация об истории использования этих сооружений и их современное состояние.*

Ключевые слова: фортификация, Киевская крепость, Васильковское укрепление, каземат, редут, башня, эскарп, рavelин, потерна, тенальный фронт.

Vyalets A.V. Vasilkovsky fortification of the Kiev fortress – a monument of history and culture. *The article presents the background and history of the construction of the Vasilkiv fortification of the Kiev fortress on the basis of archival materials that are first introduced into scientific circulation, as well as materials of full-scale research, and the technical features of the construction of its individual elements are given. The information on the history of the use of these structures and their current state is given.*

Keywords: fortification, Kiev fortress, Vasilkiv fortification, casemate, reduyut, tower, escarp, ravelin, pointer, shadow front.

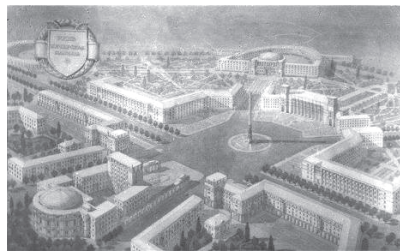


Рис. 10. Проект Печерської площі 1947 р.

На сьогодні у Васильківському укріпленні збереглися Редюїт №1, Башти №2 та 3, потерни (п.1, п.2, п.5), відкрита артилерійська позиція лівого флангу, частина горжової стіни між Баштою №2 та Редюїтом; Тюремний замок; один з фасів рavelіну та більша частина валів укріплення. Башти, Редюїт та вали внесені до державного реєстру пам'яток як пам'ятки національного значення. Тюремний замок перебуває на обліку як щойно виявлена пам'ятка.

Територія укріплення, не дивлячись на охоронний статус, майже повністю забудована. Так само як і прилегла з правого флангу суміжна територія.